

**НАЦИОНАЛНА СПОРТНА АКАДЕМИЯ
„ВАСИЛ ЛЕВСКИ”
КАТЕДРА ”ПСИХОЛОГИЯ, ПЕДАГОГИКА, СОЦИОЛОГИЯ”**

МАРИНА НИКОЛАЕВА ТОШКОВА-АСЕНОВА

**СПЕЦИФИКА НА АДАПТИРАНОТО ФИЗИЧЕСКО
ВЪЗПИТАНИЕ И СПОРТ ПРИ ДЕЦА СЪС СПЕЦИАЛНИ
ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ В СРЕДНОТО
ОБЩООБРАЗОВАТЕЛНО УЧИЛИЩЕ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна
степен „Доктор“**

По научната специалност:
„Теория и методика на физическото възпитание и спортната тренировка
(включително методика на лечебната физкултура)
Професионално направление:
1.3. Педагогика на обучението по физическо възпитание

**Научен ръководител:
Доц. Елеонора Милева, ДН**

**Официални рецензенти:
Проф. Татяна Янчева, ДН
Доц. Стайко Цонев, доктор**

СОФИЯ, 2015

Дисертационният труд съдържа 171 стандартни машинописни страници. Онагледен е с 1 схема, 2 таблици и 78 фигури. Библиографията включва 133 литературни източника, от които 74 на кирилица и 59 на латиница.

Дисертационният труд е апробиран, обсъден и насочен за официална защита на заседание на катедра „Психология, педагогика и социология“ при НСА „Васил Левски“.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 16. 02. 2016 г., от 14.00 часа, в зала А 3 на НСА „В. Левски“.

УВОД

През последните години се наблюдава преосмисляне на философията и организацията на образователната система в България. Заговаря се за ориентирано към детето образование, за детето като главна ценност в образователната система, за неговото поставяне в центъра на образователния процес. Отговаряйки на нуждите на отделната личност, едновременно с процеса на предаване на знания и умения, обучението е призвано да развива личността на ученика. Практическото приложение на тези идеи обаче изостава в голяма степен поради липса на реална воля за промяна, както и поради неразбиране и недостиг на опит.

Предизвикателство за обществото сега е да осигури на тези граждани по-добър живот и да им даде равен шанс да бъдат пълноценни във всички сфери на обществени дейности, включително и в спорта. Значението на спорта, в сравнение с другите социални сфери, се определя от рекреационната му същност - да служи за възстановяване, тренировка и психическо разтоварване.

Чрез участие в организирани занимания с двигателна дейност и спорт се осъществява глобалната европейска стратегия за хората с увреждания в личностен, образователен и социален аспект, насочена към подобряване на качеството на живот, положително въздействие върху функционалното състояние, както и преодоляване на обществените бариери спрямо увреждането и различието.

Съвременните тенденции налагат включването на адаптирано физическо възпитание и спорт като средство за образователна и цялостна социална интеграция, насочена към мотивиране, осигуряване на достъп и по-широки възможности за подрастващите с увреждания. Това предоставя възможност за усвояване на знания, овладяване на двигателни умения и навици, възпитаване на ценни нравствени и морални качества като приятелство, толерантност, честност и спазване на определени правила, духовно развитие. В условията на спортната общност децата със специални образователни потребности изпитват радост и емоционални преживявания, като се засилва чувството им за съпричастност към групата.

Факт е, че различните образователни власти използват различни подходи. Важното е на тези деца да се гарантира възможност да

упражняят правото си за достъп до най-доброто образование. Именно този подход налага проследяването на нуждата от промени, които да засилят ролята на масовото образование в пълноценното и здравословното израстване на децата със специални образователни потребности, да подкрепят професионалното развитие на специалистите, които са включени в обучението по физическо възпитание и спорт на деца с увреждания, и да обособят адекватна подкрепяща среда за обучението на всички ученици.

ПЪРВА ГЛАВА

I. ЛИТЕРАТУРЕН ОБЗОР И ПОСТАНОВКА НА ПРОБЛЕМА

I.1. Същност на обучението при деца със специални образователни потребности в средното общообразователно училище

В съвременните социални условия динамиката в развитието на педагогическата сфера при деца със специални образователни потребности е изключително голяма.

През последните две десетилетия се налага становището, че училището не подготвя учениците за ефективен живот в свят, характерен с човешко разнообразие, интеркултурно взаимодействие и глобални взаимозависимости. Тази тенденция влияе пряко и върху българската образователна система (И. Иванов, 1999).

Специални образователни потребности (СОП) е общ термин, включващ широк кръг от трудности, свързани със способностите на децата да научават пълноценно нова информация. Основното понятие - дете със специални образователни потребности (СОП) - е синоним на широко използвания в англоезичната педагогическа литература термин *children with special educational needs*. Според това определение едно дете или млад човек има специални образователни потребности (СОП), ако той или тя има трудности в ученето или увреждания, които правят по-трудно за него да се обучава, отколкото повечето други деца и млади хора на същата възраст (UK government services and information, 2015).

„Дете със специални образователни потребности“ е и официалният термин, използван във всички международни документи, издадени от ЮНЕСКО, които се отнасят за децата с увреждания. Издигнатата от ЮНЕСКО концепция „Училище за всички“, наред с приетата през 1993 г. Виенска конвенция, са водещи в европейски и

донякъде световен мащаб. Основните цели са насочени към промени в грижи към хората с увреждания (В. Радулов, 2004). Според текста на Конвенцията държавите са длъжни да направят общообразователната система приобщаваща за всички хора с увреждания и по-специално - за децата с увреждания.

Обобщавайки съвременните подходи, изискванията и препоръките на ЕС към образованието на децата с трайни увреждания, става ясно, че те са насочени към реализацията на интегрирано и/или включващо образование, като все повече се акцентира на последното. „Включващото/ приобщаващото образование означава образование за всички. То е реакция спрямо дискусии, които изключват от образование на основата на различни характеристики на учениците, вкл. клас, раса, етнически произход, предполагаемо ниво на способност или увреждане, възраст, HIV статус и т.н“ (R. Slee, 2000).

Във философията на европейското образование е заложена концепцията за изравняване на шансовете при достъп до образование, както на децата и младежите, така и на възрастните и особено на групи в неравностойно положение: етнически малцинства или инвалиди. Университетите имат важната задача да подготвят учители, способни да обучават деца със СОП. Право на детето с трайни увреждания е да учи със своите връстници без увреждания и това е едно от главните условия в образованието в страните от ЕС (A. Przybysz, 2005).

Въпреки немалкия опит в областта, у нас тези световни тенденции за промени в образователната структура срещат сериозни проблеми. Отношението на обществото, както и нецелесъобразните учебни програми, изключват до голяма степен децата със специални образователни потребности от общообразователното училище. На преден план се откроява необходимостта от специално внимание по отношение на научните и практически постижения в педагогическата дейност при деца със специални образователни потребности.

Като неразделна част от процеса на анализ на общообразователната рамка се явява и културно-образователната област „Физическо възпитание и спорт“. Хармоничното развитие на личността предполага не опростено аритметическо сумиране, а органическо свързване и определено съотношение между нравственото, умственото, естетическото и физическото възпитание, между интелектуалното и емоционалното развитие, изграждането на всички компоненти от

структурата на личността в хармонично съзвучие (Ат. Попов, М. Андреев, Ст. Чернев и др., 2000).

I. 2. Специфика на адаптираното обучение по физическо възпитание и спорт в общообразователната система

Както е известно „спортът е най-ефективният социален механизъм за трансформация на социалния герой от наблюдател на социалните процеси в участник“ (С. Цонев, 2005).

Двигателната дейност стабилизира и укрепва наличните жизнени сили на хората с увреждания, като се създават предпоставки срещу евентуални допълнителни усложнения. Заниманията с физически упражнения са изключително необходими за адаптиране на хората с интелектуални затруднения към живота и незаменимо средство с изразен развиващ ефект. Твърди се още, че както за останалите деца, така и за тези с хиперактивност, обществото е длъжно да осигури условия за двигателна активност и спорт (М. Георгиев, 2011; Б. Туманова, 2012).

Независимо, че в Европейската общност се говори много повече за „адаптирана физическа активност“, отколкото за „адаптирано физическо възпитание“ крайната цел на двата процеса се припокрива. Определението на адаптираното физическо възпитание го класифицира като „разнообразна програма от развиващи активности, игри, спортове и музика, подходяща за интересите, възможностите и ограниченията на учениците със заболявания, които не могат успешно и безопасно да покрият изискванията на масовата програма по физическо възпитание“ (J. P. Winnick, 2011). Спецификата на понятието "адаптирано физическо възпитание" се изразява в допълване на определението за "адаптация".

В основата на адаптацията към физическа работа са адаптивните реакции на организма в отговор на променящите се изисквания на вътрешната и външната среда. В качеството на адаптиращ фактор се явява физическата активност и нейната основна структурна единица-физическото упражнение.

„Адаптирана физическа активност“ е термин, с много по-широк спектър за всички двигателни и спортни активности за хора с различни нужди. Адаптираната физическа активност е обобщен термин за всички услуги и дейности, които спомагат за активен и здравословен начин на живот на лица със специални нужди чрез физическа активност

(физическо образование/възпитание и спорт), и цели осигуряване на успешно участие на всички категории от хора с увреждания при модифициране на съществуващите или откриването на нови такива (М. Николова, 2006).

Факт е, че от 1950 г. в много европейски държави адаптираното физическо възпитание е неразделна част от общото образование за всички нива на обучение на учащи с увреждания. В заниманията могат да се включат ученици със заболявания на сърдечносъдовата и дихателната система, метаболитната обмяна, опорно-двигателния апарат (ставни и гръбначни изкривявания), със зрителни, физически и интелектуални увреждания. Посредством модифициране или адаптиране на традиционни физически дейности се дава възможност на деца с увреждания да участват в двигателни активности съобразно функционалните им възможности.

В подкрепа на положителното влияние на заниманията с физически упражнения и спорт са и редица изследвания на български автори. При изследване в областта на спортното ориентиране като адаптирана двигателна рекреация при ученици с интелектуални увреждания се констатира положително влияние на адаптираните двигателни активности върху поведенческите и когнитивните умения и социалното включване (П. Косева, 2013).

В изследване, проследяващо социалните и образователните аспекти на спортно-анимационни програми за адаптирана физическа активност се доказва, че всички хора с увреждания са подобрили спортните си умения в адаптираните водни спортове и са придобили нови спортни умения, повишили са самочувствието си и са станали по-уверени в себе си и по-смели в действията си. Значително са подобрили нивото и уменията си за комуникация (С. Джобова, 2012).

Според М. Варнева и Г. Домусчиева-Роглева (2013), изследвали влиянието на обучението по физическо възпитание и спорт върху компоненти на вниманието при ученичка със специални образователни нужди, концепцията за „необучаеми” умствено изостанали деца е архаична. Голяма част от децата с умствена изостаналост успешно могат да се обучават в модела на интегрирано образование.

В потвърждение на казаното дотук е изследването и на Б. Туманова (2012) за влиянието на адаптирана програма за обучение по плуване на хора с интелектуални затруднения. В резултат на

приложените експериментални въздействия се стига до становище, че при обучението и възпитанието на хората с интелектуални затруднения трябва да се използват специфични методи, средства и организация на работа, съобразени с индивидуалните особености на всеки един. Използването на помощ от партньор без увреждания оптимизира ефективността на педагогическия процес и спомага за интеграцията на участниците в него (Б. Туманова, 2012).

В световен мащаб съществуват множество научни разработки, водещи до различни заключения и решения на проблема - адаптирано физическо възпитание за деца със специални образователни потребности в общообразователното училище.

Според някои проучвания като недостатък се посочва педагогическата и психологическата подготовка на общообразователния учител за работа с деца с различни увреждания, както и недостигът на информация и логистична подкрепа за обезпечаване на учебния процес (А. J. Maher, 2010; С. Чавдарова-Костова, 2013; П. Терзийска, 2014; TALIS, 2014).

Други автори разглеждат аспектите на учебната дейност при ученици със СОП от гледна точка на различията в начините на учене при децата, според които „стилът на учене е единство от природа (структурата на главния мозък) и обучение“ (М. Михова, 2002). Той определя различията сред учащите се, а формирането му е резултат от прилагането на разнообразни стратегии на обучение. Всеки човек има свой начин на учене, независимо от нивото на способностите си”. Посочва се и фактът, че при обучението на деца със СОП в общообразователното училище е трудно прилагането на стандартни програми за обучение, тъй като тези деца имат характерни особености в развитието и специфични индивидуални потребности, което от своя страна налага разработването и прилагането на индивидуални учебни програми/ планове, които да отговарят на тези нужди (М. Михова, 2002; П. Танева, 2013).

По отношение на основните въпроси с методически характер в някои публикации се посочват и конкретни препоръки, които поставят на първо място нуждата на детето по отношение овладяването на учебното съдържание и възможностите за нейното компенсиране. Описват се и комплекси от компенсаторни дейности от учителя по посока съществуващите неравномерности в работата, породени от

диагнозата на детето и актуалния му физически и психологически статус. Коментира се установяването на възможности за съвместяване на диференцирания подход към детето/децата със СОП в класната стая с фронталната и груповата работа с останалите деца, както и съвместяване на работата на ресурсния учител по индивидуалния план за работа с детето със СОП и работата на масовия учител/учители, които работят с паралелката, в която е детето (С. Чавдарова-Костова, 2013).

Въпреки редицата проведени изследвания в областта, у нас не се откриват предложения за внедряване на чуждестранния опит като алтернатива на организацията на учебния процес с ресурсен учител. Не са засегнати и въпроси, отнасящи се до специфичната педагогическа дейност в сферата на обучението по физическо възпитание и спорт като неразделна част от общообразователната програма.

Необходимата информация за някои от посочените недостатъци се открива в чуждестранни проучвания, в които са изведени някои от стратегиите за включване (Z. Němec, K. Šimáčková-Laurenčíková, V. Hájková & Iva Strnadová, 2015). Авторите посочват различни варианти на подкрепа в обучителния процес по физическо възпитание и спорт. При този модел не се открива крайното становище за включване на децата със СОП в общообразователния процес на всяка цена, а се дават подходящи решения при конкретното ниво на нужда от допълнителна подкрепа. Изследванията са фокусирани върху ролята на помощник-учители, обучаващи ученици в неравностойно положение. Дадени са и няколко равнища на подпомагане: пълно включване без подпомагане и нужда от индивидуална програма; пълно включване с модификации и адаптации на учебната програма; пълно включване с *помощник обучен връстник*; пълно включване с *асистент учител* и пълно включване със *специализиран помощник учител* (L. J. Lieberman, C. Houston-Wilson, 2009).

Когато става въпрос за по-голям обем индивидуално внимание и подход обаче, в практиката съществуват утвърдени адаптационни стратегии в обучението по физическо възпитание и спорт, отнасящи се до модела на адаптация („Count me in", 2006). Според вида и степента на адаптация те се класифицират като: *Адаптиране/Модифициране на оборудването, уредите и съоръженията*, *Адаптиране/Модифициране на правилата и задачите*, *Адаптиране/Модифициране на инструкциите*

и методите на обучение, Модифициране на човешките ресурси и Адаптиране/Модифициране на средата.

Балансираното и целесъобразното комбиниране на отделните стратегии дава възможност за всяко дете с увреждане да се намери най-добрият и най-ползотворният модел за приобщаване, който същевременно да бъде гъвкав и динамичен, т.е. да позволява перманентно усъвършенстване и промяна според вида и степента на нарушението и личностното развитие на детето със специални педагогически нужди.

В резултат на анализа на изследвания на процеса на обучение се откриват възможности за напълно приложими на практика системи и подходи за организация на уроците по физическо възпитание и спорт при деца с увреждания, в условията на пълното включване, присъщо и за българската образователна система.

Към настоящия момент се счита за необходимо основните проблеми за прилагането на практика на адаптирано обучение да се разглеждат като отправна точка за оптимизиране на процеса на включване на децата с увреждания в обучението по физическо възпитание и спорт.

Въз основа на направения литературен обзор могат да се направят някои **обобщения** за състоянието на проблема:

- Обучението на децата със специални образователни потребности се подчинява на специфични закономерности. Като важен аспект за теорията и практиката се очертава адаптираното физическо възпитание и спорт при този контингент ученици, интегрирани в общообразователното училище.
- Необходимостта от утвърждаване на специализирани адаптирани модели и стратегии за обучение на деца със специални образователни потребности води до разработването на множество концепции, теоретични модели и практически решения в световен и в европейски план за реализиране на образователния процес на децата с увреждания. Същевременно се констатира значителен теоретичен и практически опит и сред българската спортно-педагогическа общност, като се анализират и дискутират

различни подходи и се предлагат конкретни решения за обучението на тази група деца.

- В специализираната литература се поддържа схващането, че голяма част от децата със СОП успешно могат да се обучават интегрирано в общообразователното училище. Проблемите, които се очертават при включването на тези ученици в общообразователното обучение се свързват със създаване на подходящи подходи и методически насоки за работа на педагогическите кадри в условията на включващото образование и прилагането на целесъобразни подходи за организация на учебния процес.

Изброените констатации са предпоставка за проучване на опита на педагогическия персонал в областта на физическото възпитание и спорта при деца със специални образователни потребности, както и на възможностите за организация на адаптирано физическо възпитание и спорт при децата със специални образователни потребности в общообразователното училище. Необходимо е успешно съчетаване на двигателния и социален опит на децата с увреждания с реалния професионален опит и познания на педагогическите кадри.

ВТОРА ГЛАВА

II. ХИПОТЕЗА, ЦЕЛ, ЗАДАЧИ, МЕТОДИКА И ОРГАНИЗАЦИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

II. 1. Хипотеза на изследването

На основание на направения литературен обзор за обучението по физическо възпитание и спорт при деца със специални образователни потребности, включени в общообразователната система, е изведена следната *хипотеза*:

Предполага се, че прилагането на адекватни педагогически стратегии и подходи за реализиране на учебния процес по физическо възпитание и спорт в общообразователното училище би допринесло за двигателното развитие и успешното адаптиране на децата с увреждания към специфичните училищни условия, както и за разработването на реални практически решения за оптимизиране на процеса на обучение

по физическо възпитание и спорт при деца със специални образователни потребности, включени в общообразователното училище.

II. 2. Цел на изследването

Целта на изследването е да се проучи спецификата на адаптираното обучение по физическо възпитание и спорт и се проследи неговото влияние върху двигателното и социалното развитие на ученици със специални образователни потребности, включени в средното общообразователно училище, като същевременно се проучи отношението на педагогическите кадри към интегрираното обучение по физическо възпитание и спорт на деца с увреждания.

II. 3. Задачи на изследването

За изпълнение на поставената цел бяха формулирани следните основни изследователски задачи:

1. Анализират се различните теории, модели и практики на адаптирано физическо възпитание при деца със СОП.
2. Проучват се нагласите, знанията и компетенциите на директори и учители по физическо възпитание и спорт за обучението на ученици със СОП.
3. Изследват се влиянието на експерименталния подход на адаптирано обучение по физическо възпитание и спорт върху определени социални и двигателни характеристики на учениците със специални образователни потребности.
4. Проучват се отношението на учениците към осъществяването на адаптирано обучение по физическо възпитание и спорт.
5. Извеждат се практически решения за подпомагане процеса на обучение по физическо възпитание и спорт при деца със специални образователни потребности, включени в общообразователното училище.

II. 4. Методика и организация на изследването

II. 4. 1. Методи за изследване:

Анализ на литературни източници - за проследяване на научния проблем и на свързаните с него основни теми, натрупаният опит в национален и световен мащаб, съвременното състояние на тази

проблематика и тенденциите на развитието ѝ в близко бъдеще; за определяне на същността и обхвата на темата; за създаване на предварителна хипотеза, мотивационно изложение и конкретизиране на дейностите за изследване на проблема.

Анализ на документация - за създаване на задълбочена представа относно характеристиките на заболяването на всяко изследвано лице чрез обследване на наличната медицинска и психолого-педагогическа документация и проследяване на медико-социалните фактори, въздействали върху развитието на учениците със специални образователни потребности.

Педагогическо наблюдение - прилага се по определени показатели за установяване на равнището на развитие на определени двигателни и социални характеристики при учениците със СОП в уроците по физическо възпитание и спорт в общообразователното училище.

Педагогически експеримент - обхваща период от една учебна година (2013-2014) и включва организирането и провеждането на учебни занятия с ученици със специални образователни потребности, обучавани в средното общообразователно училище.

Обучението се провежда под формата на включено обучение, където децата с увреждания се обучават съвместно с деца без увреждания, споделяйки удоволствието от спорта и общуването. Общите цели са насочени към повишаване нивото на физическите възможности и спортно-специфичните умения, както и на умения от общ характер, приложими в други дейности и области.

Експертна оценка - за диагностика на развитието на децата със СОП в личностен и в познавателен план. За всяко едно от изследваните лица е съставена тричленна експертна комисия. Екипът от експерти е формиран от следните специалисти: *ресурсен учител, учител по физическо възпитание и спорт и начален учител*. Експертната оценка е разработена въз основа на резултатите от педагогическото наблюдение по определени показатели по петстепенна скала. Експертите трябва да оценят проявата на дадените показатели за всяко едно дете съответно в началото, в средата и в края на експерименталния период.

Стандартизирано интервю - на базата на систематичен анализ на методики за изследване на личния опит и ползите за хора с увреждания е установено, че най-добра и надеждна информация може да бъде

получена на базата на интервю и директни наблюдения (Bailey et al., 1998; MaClelland, 1994).

Конкретната цел на интервюто е да се получи информация за отношението на учениците към включването на деца с увреждания в общообразователното училище и да насочи към формирането на нови двигателни и социални умения като резултат от съвместното общуване и асистираното обучение по физическо възпитание и спорт.

Провеждането на интервюто е организирано по предварително формулирани и систематизирани въпроси и е реализирано с всички ученици от съответните класове.

Анкетен метод - за проучване на отношението, нагласите и компетенциите на директорите и учителите по физическо възпитание за работа с деца със СОП.

Изследвани са също и нагласите на родителите на учениците със СОП за участието на техните деца в уроците по физическо възпитание и спорт и мнението на родителите за ефекта от проведеното адаптирано обучение върху цялостното развитие на техните деца. За всяка от изследваните групи е разработена отделна анкетна карта.

Педагогически тестове - за установяване на влиянието на приложените адаптирани подходи на обучение върху физическите и интелектуалните качества на децата със СОП в резултат на участието им в обучението по физическо възпитание и спорт. Снети са пет показателя, разпределени в следните направления:

- **Показатели за физическа дееспособност**- за установяване на динамиката на развитие на основните двигателни качества - бързина, издръжливост, сила на горни и долни крайници.
- **Показатели за устойчивост и концентрация на вниманието**-
- Проба на Пиерон-Рутер (Pieron-Ruther)** - за изследване устойчивостта и концентрацията на вниманието.

Социално-психологически методи - **Single case-study** - за проучване на резултати от променливи стойности в поведенчески, двигателен и психологически аспект, както и за оценка на ефективността на приложените въздействия. Този метод е избран поради множеството негови приложения в контекста на социалните науки, като в процеса на развитие на учениците помага да се разбере по-добре тяхното поведение при занимания с физически упражнения в тяхната естествена среда (D. B. Bromley, 1986). Данните са събрани и

анализирани за всеки един участник поотделно. Основната цел е проучване на промените, които са настъпили в резултат на прилагане на подхода за организация и провеждане на обучението по физическо възпитание и спорт при ученици със СОП в общообразователното училище (Barker, J., P. Mc Carthy, M. Jones, A. Moran, 2011, Robert K. Yin., 2003).

Математико-статистически методи

Обработката на резултатите е извършена с персонален компютър с помощта на Microsoft Excel. Използвани са следните математико-статистически методи:

- **Сравнителен анализ** - за сравняване на стойностите на постигнатите резултати
- **Честотен анализ** - за анализ на резултатите от анкетното проучване и описание на възможните състояния на променливите и съответстващата им относителна честота.
- **Контент анализ** - за анализиране на резултатите от проведеното интервю с учениците.

II. 4. 2. Методика за адаптирано обучение по физическо възпитание и спорт при децата със специални образователни потребности в общообразователното училище

Настоящото изследване представлява опит за въвеждане на *подходи за адаптирано обучение по физическо възпитание и спорт* при ученици със специални образователни потребности в общообразователното училище. Използвана е организация на учебния процес, съобразена с възможностите и условията на съществуващата в училищата организация на учебна работа.

По време на експеримента часовете се провеждат по утвърдените от Министерството на образованието и науката учебни планове и програми и в съответствие с Рамковата учебна програма за изготвяне на индивидуални образователни програми за културно-образователна област „Физическа култура и спорт” по физическо възпитание и спорт за ученици с умствена изостаналост и с множество увреждания I- IV и V-VIII клас (Рамкови учебни програми, 2009).

За успешното провеждане на учебния процес въз основа на проведената експертна оценка е изготвена и таблица с приоритетни

стратегии за адаптиране на учебното съдържание според вида и степента на увреждане на всяко от изследваните лица (табл. 2).

Общите цели са адаптирани на индивидуалното ниво за всеки един от участниците, като идеята е личните постижения да са реалистични, но и в същото време да представляват предизвикателство.

Таблица 2. Приоритетни стратегии за адаптиране на учебното съдържание (по „Включи и мен“ 2006, с. 57)

	Адаптивни стратегии	ИЛ 1	ИЛ 2	ИЛ 3	ИЛ 4	ИЛ 5
Модификация на инструкциите и методите	Стил на преподаване	++	++		++	++
	Стил на комуникация	++	++		++	++
Взаимодействие между връстници		+	+	++	+	+
Съдържание на дейността	Модифициране на правилата	+		++		+
	Модифициране на целите	++		++		+
Модифициране на средата	Достъп			++		
	Помещение			++		
Модифициране на оборудването				++		
++ <i>Приоритет в адаптивния процес</i>						
+ <i>Сфера, която трябва да се вземе под внимание по време на адаптивния процес</i>						

Физическите упражнения и двигателните тестове са съобразени с индивидуалните възможности за физическо натоварване (интензивност, обем), като първоначално се прилагат малки и умерени натоварвания, които постепенно и строго индивидуално преминават в субмаксимални и максимални, в зависимост от конкретните заболявания и прогрес в двигателните възможности на учениците със СОП.

Реализирането на учебното съдържание чрез адаптирано физическо възпитание и спорт е проведено в два етапа и по време на учебните часове от задължителната подготовка през втория учебен срок на учебната 2013/2014 година (2. клас – 96 учебни часа, 3.-4. клас – 80 учебни часа, 5. клас – 85 учебни часа- годишно):

I – Подготвителен етап

Етапът обхваща 4 занимания. Неговото обособяване се наложи поради спецификата на контингента от ученици с увреждания, които имат нужда от повече време за адаптация (физиологична, психологическа и интегрираща). По време на заниманията учениците се запознаха с екипа от спортни специалисти и се адаптираха към средата (съоръжения, инструментариум, място на провеждане и др.).

II – Същинско изследване

Етапът е с продължителност от 36 до 44 занимания, в зависимост от възрастта и съответния клас на изследваните лица. В началото и в края на този етап са извършени измервания на показателите, характеризиращи двигателното и социалното развитие на съответните ученици.

Основните ядра на учебното съдържание според заложените за съответната образователна степен и клас изисквания са:

- За деца без специални образователни потребности - лека атлетика, гимнастика, спортни игри
- За деца със специални образователни потребности - естествено-приложна двигателна дейност, общоразвиващи упражнения и игрова двигателна дейност.

За съгласуване на различията в стандартите и изискванията сметнахме за уместно да добавим няколко опорни стратегии към вече посочените в таблица 2, а именно: *модифициране на човешките ресурси, физическо ръководство, адаптиране на оборудването, уредите и съоръженията, модифициране на правилата и на задачите на игрите, модифициране на инструкциите и на методите за обучение, комбинация от вербални инструкции, демонстрации, упражнения и интерактивни методи на обучение.*

Като приоритет в обучението по адаптирано физическо възпитание и спорт е използвано двигателното *упражнение* за усвояване, затвърдяване и усъвършенстване на знанията, уменията и навиците. От интерактивните методи на обучение е акцентирано върху *игровия метод*.

Педагогическото въздействие, апробирано в условията на обучение на децата със специални образователни потребности в обучението по физическо възпитание и спорт, е според т.нар. *Модел едно към едно*, описан подробно в предходната глава. Подбран е именно този модел поради насочеността му към деца с множество увреждания, налагащи индивидуално обучение в учебните занятия на масовото образование.

От друга страна, при структурирането на подхода за организация на учебния процес е взето предвид разгледаното по-горе внедряване на асистент учител (Lauren J. Lieberman и Cathy Houston-Wilson, 2009; Anthony John Maher, 2010).

Обучението е проведено в обикновените класове на Средното общообразователно училище, като в дадения случай един асистент учител обучава един ученик със специални образователни потребности, успоредно с водещия преподавател на класа, преподаващ на останалите ученици.

II. 4. 3. Предмет, обект и организация на изследването

Предмет на изследването:

- ✓ опитът и уменията на директорите и учителите по физическо възпитание и спорт за включване на ученици със специални образователни потребности в масовото образование;
- ✓ промените, които настъпват в двигателното и социалното развитие при децата с увреждания в резултат на приложения подход на обучение в уроците по физическо възпитание и спорт;
- ✓ мнението на родителите на изследваните ученици за участието на техните деца в часовете по физическо възпитание и спорт;
- ✓ нагласите и отношението на учениците без увреждания за съвместно обучение с децата със СОП в заниманията по физическо възпитание и спорт;

Обект на изследването:

Поради сложността и спецификата на работа с деца със специални образователни потребности при педагогическия експеримент са изследвани само ограничен брой случаи. Извадката е формирана на базата на преднамерен принцип. Изследвани са 5 ученици, представители на 2., 3., 4. и 5. клас, с различни по вид и степен заболявания, обучаващи се в Средното общообразователно училище. Поради желанието на родителите за запазване на конфиденциалност, на всяко от децата е дадена „изследователска абревиатура“, съставена според реда на изследване. При анкетното проучване извадката е формирана на базата на преднамерен принцип и в нея се включват лица, до които изследователският екип е имал достъп - *извадка „по удобство“*.

Обект на проучване са общо 233 изследвани лица, в това число:

- ✓ 5 ученици със СОП от начален и прогимназиален образователен етап на 35. СОУ „Д. Войников“, гр. София.
- ✓ 55 учители по физическо възпитание и спорт
- ✓ 50 директори на училища,
- ✓ родителите на 5 (петте) изследвани ученици със СОП.
- ✓ 118 ученици на 35. СОУ „Д. Войников“, гр. София, в това число представители на: 2. клас - 24 деца, 3. Клас - 45 деца , 4. клас - 24 деца и 5. клас - 25 деца, с които е реализирано стандартизираното интервю.

Организация на изследването:

Настоящото научно изследване е проведено в четири основни етапа:

I етап: 01. 11. 2012 г. - 01. 02. 2013 г.

- Преглед на основната научна литература;
- Провеждане на предварително анкетно проучване;
- Анализ на резултатите от литературния обзор и пилотното изследване;
- Определяне на същността и обхвата на темата на научното изследване - проблем, цели и задачи ;
- Създаване на предварителна хипотеза и мотивационно изложение;
- Съставяне на научен проект и конкретизиране на дейностите за изследване на проблема;
- Съставяне на концепция за методология на изследването.

II етап: 01. 02. 2013 г. - 30. 06. 2013 г.

- Съставяне на детайлен план на експерименталната част за научноизследователския процес;
- Подготовка на документален инструментариум, необходим за провеждане на изследването - анкетни карти, карта за педагогическо наблюдение и проба на Пиерон - Рутер, карта с показатели за експертна оценка.

III етап: 30. 06. 2013 г. - 01. 02. 2014 г.

- Провеждане на анкета с родителите на учениците със СОП;
- Провеждане на педагогическо наблюдение за установяване равнището на развитие при определени двигателни и социални характеристики у учениците със СОП в уроците по физическо възпитание и спорт в общообразователното училище;

- Снемане на показатели за физическа дееспособност- сесия 1 и 2. Показателите за физическа дееспособност, както и референтните граници на измерените стойности, са подбрани в съответствие с критериите за оценка на ДОО, в културно предметната област Физическа култура и спорт;
- Провеждане на Експертна оценка - сесия 1 и 2 - установяване на нивото на наблюдаваните показатели за дадения период;
- Провеждане на проба на Пиерон-Рутер, сесия 1 и 2 - регистриране на нивото на устойчивост и концентрация на вниманието на изследвания контингент ученици за дадения период;
- Анализ на резултатите от първите два етапа на експертната оценка и определяне на стратегии за адаптация по физическо възпитание и спорт, в съответствие с индивидуалните нужди на всяко от изследваните лица със СОП;
- Обобщен анализ и интерпретация на резултатите от проведените изследвания.

IV етап: 01. 02. 2014 г. - 01. 10. 2015 г.

- Снемане на показатели за физическа дееспособност - сесия 3- нива на показателите за физическа дееспособност след прилагане на експерименталния подход за обучение;
- Експертна оценка - сесия 3 - установяване на нивото на наблюдаваните показатели след прилагане на експерименталния подход за обучение;
- Провеждане на проба на Пиерон-Рутер, сесия 3 - регистриране на нивото на устойчивост и концентрация на вниманието на изследвания контингент ученици след прилагане на експерименталния подход за обучение;
- Провеждане на интервю с учениците без увреждания , с децата със специални образователни потребности и с децата от класовете, участвали в изследването;
- Провеждане на анкета с родителите на изследваните ученици със СОП;
- Анализ и интерпретация на резултатите от проведените изследвания;
- Обобщаване на резултатите от проведеното изследване;

- Извършване на математико-статистическа обработка на данните; изработване на таблици и графики, анализ на получените резултати;
- Извеждане на единни заключения и практически решения за подпомагане на образователната и социална интеграция на деца с увреждания.

ТРЕТА ГЛАВА

III. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕТО

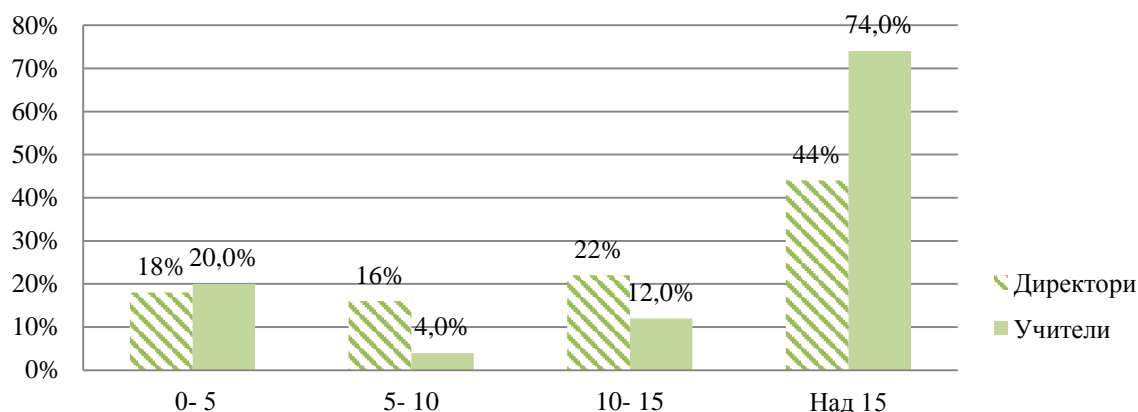
III. 1. Анализ на резултатите от проучване на опита на педагогическия персонал в областта на физическото възпитание и спорта при деца със специални образователни потребности

Както бе установено от обзора на наличната литература, някои от проблемите, които се очертават пред успешното включване на учениците със специални образователни потребности в общообразователното обучение, са свързани с подобряване и разширяване на възможностите за професионално развитие на учителите и създаване на методически насоки за работа в условията на включващото образование на педагогическите кадри. Предвид сложността на реализирането на посочения процес възникват въпроси, които изискват решения, насочени към прилагането му, към преодоляване на трудности при планирането, организацията и конкретното практическо реализиране. В тази връзка, поставените в настоящото проучване въпроси засягат мнението на педагогическите кадри по отношение на физическото възпитание и спорта при деца със специални образователни потребности, обучавани в общообразователното училище.

На първо място интересът е насочен към годините на педагогически опит. Този факт е от значение, за да бъде обективно установено нивото на професионалния опит на изследваните лица и съответно достоверността на тяхната преценка по изследвания въпрос.

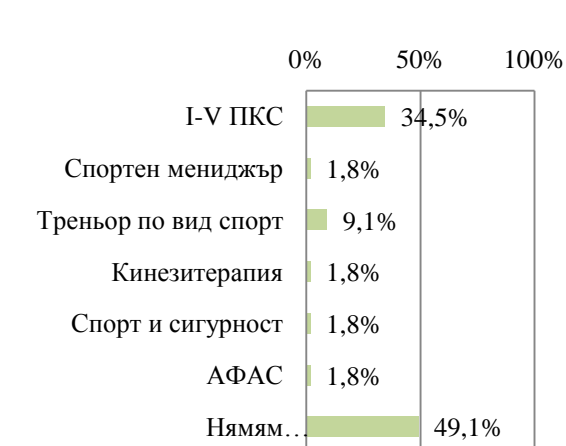
Както е видно, най-голям е броят на учителите с 10-15 и над 15 години трудов стаж – общо 86% (фиг. 1). При директорите на училища 0-5 години трудов стаж имат 18% от изследваните лица, 5-10 години -

16%, 1-15 години - 22% и над 15 години стаж като директори на училища имат 44% (фиг. 1). Общият процент на висок педагогически стаж ни дава основание да твърдим, че изследваните лица притежават достатъчно теоретични знания и практически опит относно състоянието и спецификата на образователната система към настоящия момент.

Фиг. 1. Години професионален стаж на педагогическия персонал

Интерес представляват също наличието и спецификата на допълнителната квалификация на педагогическите кадри (фиг. 2 и фиг. 3). Прави впечатление, че приблизително половината от учителите – 49.1% - нямат допълнителна квалификация. От тези, които са посочили, че притежават такава квалификация (50.9%), само 1.8% са специализирали в областта на работа с хора със специални образователни потребности, докато при останалите допълнителните умения са в други насоки. Този факт води до заключението, че тези педагози притежават сравнително нисък набор от знания, умения и компетентности, които биха били от съществено значение при обучението на съответния контингент ученици.

Фиг. 2. Допълнителна квалификация на учителите по ФВС

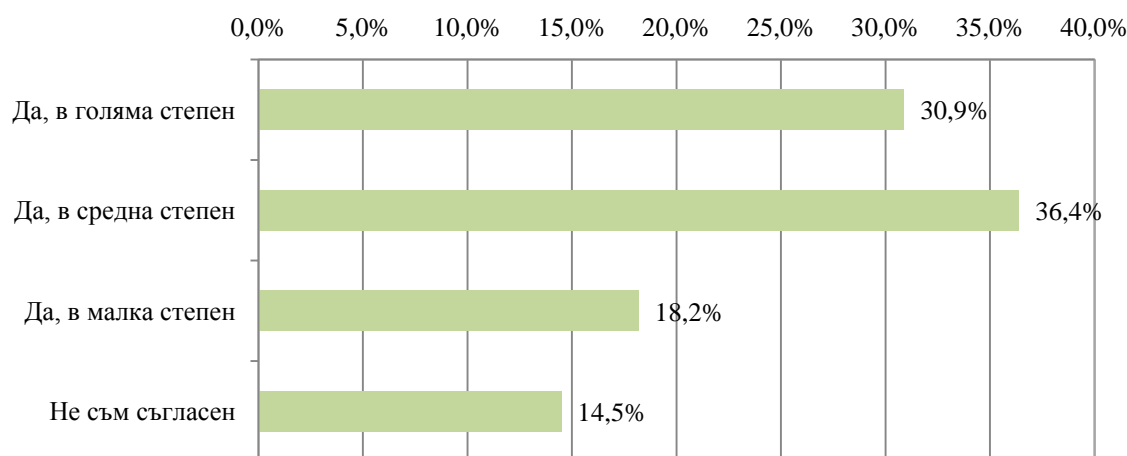
Фиг. 3. Допълнителна квалификация на директорите на училища

При преминалите обучение директори интересът им е насочен към практически необходимите за ръководния им пост специализации (Мениджмънт на образованието, Чуждоезиково обучение и др.) и само 2% от тях са обучавани в направление „Работа с деца със СОП“.

От така получените резултати следва, че педагогическият персонал все още е недостатъчно заинтересован от поставената проблематика и не е насочил усилията си към обучение за работа с деца със СОП, съответно и не притежава достатъчно теоретични и практически знания и умения в областта.

Резултатите показват, че 18% от учителите изцяло приемат идеята за включващо образование на деца със СОП, а 67% я приемат в известна степен. Прави впечатление, че 2% от учителите нямат мнение по въпроса.

При директорите на училища процентното съотношение показва, че 10% от тях изцяло приемат идеята, а 82% я приемат в известна степен.

Фиг. 4. Желание на учителите за работа деца със СОП

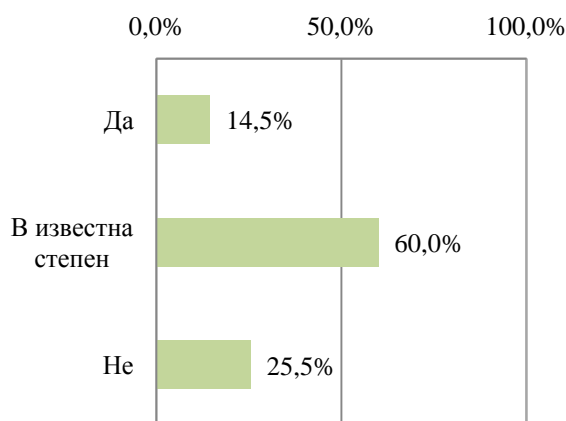
В хода на изследването се разкриват и други фактори, влияещи върху успешното включване на този контингент ученици в процеса на обучение в масовите училища, а именно желанието/нежеланието на учителите по физическо възпитание и спорт да работят с ученици със СОП (фиг. 4). Само 30.9% от учителите са съгласни в голяма степен да обучават деца със СОП, докато 36.4% са съгласни в средна степен.

Прави впечатление, че 14.5% от учителите изразяват пълно несъгласие за работа с ученици с увреждания. Става ясно, че една значителна част от изследваните лица, в по-голяма или по-малка степен не желаят да обучават ученици със специални педагогически нужди. Причините за това състояние отдаваме в голяма степен на препятствията, възникващи пред реалното приобщаване на децата със специални педагогически нужди в масовото образование.

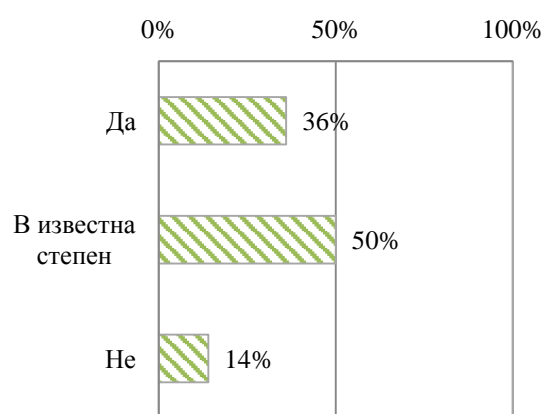
Същевременно смятаме, че това се дължи и на изразеното мнение на педагозите по отношение на техния практически опит, знания и умения в дадената образователно сфера. Видно е, че самооценката на компетентността на учителите е по-скоро отрицателна. Само 14.5% смятат, че са достатъчно квалифицирани, докато 60% отговарят, че притежават опит, но само в известна степен, а 25.5% посочват, че според тях не притежават нужната квалификация, за да преподават в класове, в които се учат деца със специални нужди (фиг. 5).

Това мнение се затвърждава до голяма степен от процентното разпределение на отговорите на директорите на въпроса: „Смятате ли, че педагогическият персонал притежава необходимите знания и компетенции за работа с деца със СОП?“ (фиг. 6).

Според само 36% от тях учителите са достатъчно подготвени в дадената практическа сфера, докато останалите директори смятат, че учителите са компетентни само в известна степен - 50% или, че те въобще не притежават необходимите знания - 14%.

Фиг. 5. Самооценка на учителите за наличие на компетентност за работа с деца със СОП

Фиг. 6. Мнение на директорите за компетентността на учителите за обучение на деца със СОП

Изследвано е и отношението на учителите към въпроса за тяхното участие в различни квалификационни форми. Прави впечатление, че само малка част от учителите (16%) биха се включили в обучителни курсове при всякакви условия, докато 41.8% биха взели участие само ако курсът е безплатен. 21.8% от учителите имат желание да се квалифицират, но при условие че обучението им бъде заплатено от директорите.

Констатира се, че 14.5% не проявяват интерес към обучителни курсове на предложената тематика, 3% от учителите не смятат, че един такъв курс ще им бъде полезен и 1.8% са отразили „друго“ мнение. Резултатите от отговорите на този въпрос водят до извода, че по-голямата част от учителите имат желание да получат допълнителна квалификация и да работят с ученици със СОП, но при условие че работодателите им финансират обучението.

Именно в тази връзка в следващия въпрос е отразено мнението на директорите на училища относно тяхното желание да насочат допълнителни средства за необходимата на педагогическия персонал квалификация.

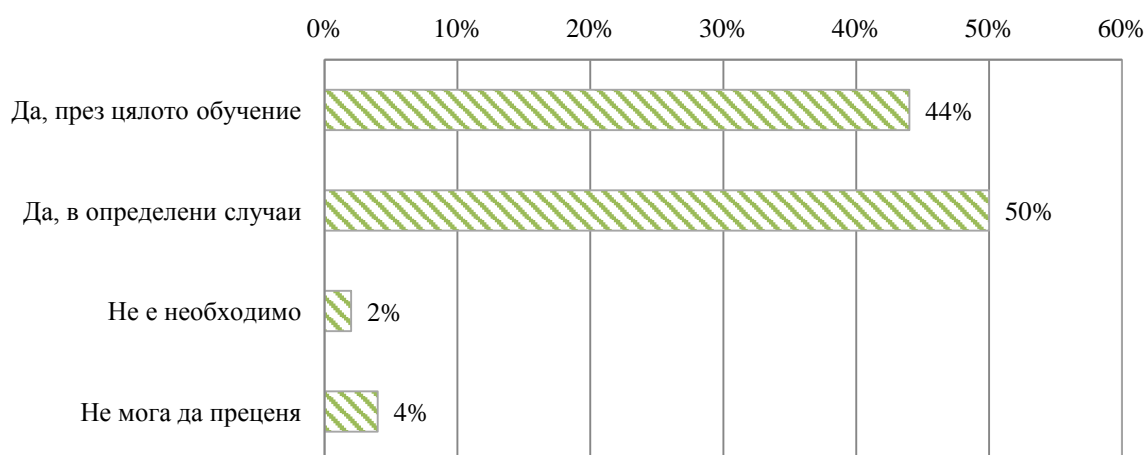
От анализа на резултатите става ясно, че повечето от работодателите - 88% подкрепят идеята и изразяват съгласие да финансират участието на учителите по физическо възпитание и спорт в

квалификационни курсове за придобиване на знания и компетентности при работа с ученици със специални образователни потребности.

По отношение на мнението на директорите на училища относно уменията на учителите по физическо възпитание и спорт за преподаване на учебния материал в клас, включващ ученици със СОП, 64% от работодателите смятат, че педагогическият персонал в повереното им училище не би успял да организира адекватен учебен процес без наличието на допълнителна помощ.

В подкрепа на последното твърдение е и фактът, че 44% от директорите смятат за уместно наличието на квалифициран помощник-учител през целия период на обучение в класовете, включващи ученици със СОП (фиг. 7). 50% от тях смятат, че наличието на помощник-учител е необходимо, но само в определени случаи и само 2% не намират за уместен предложения модел за обучение.

Предвид опита на изследователския екип е формулиран и следващия въпрос, който отразява мнението на директорите по

Фиг. 7. Отношение на директорите към наличието на квалифициран помощник-учител в часовете по ФВС в обучението на деца със СОП в масовия клас

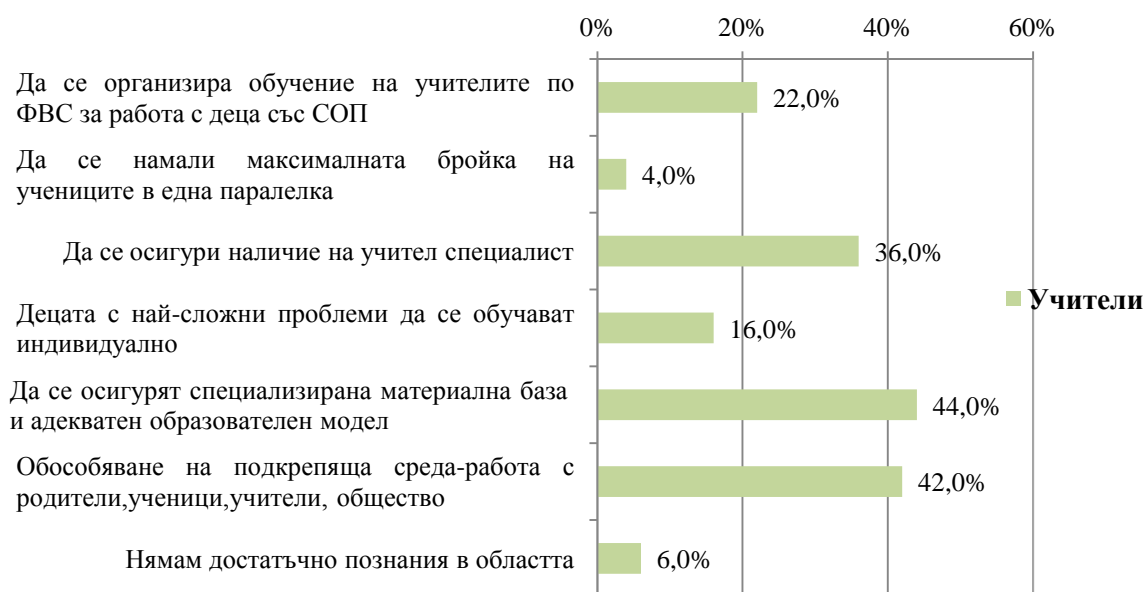
отношение на желанието им и съответно на възможностите за финансиране на допълнителен щат за квалифициран помощник-учител по физическо възпитание и спорт. Предложеният пример е част от функционираща към момента Национална програма за финансиране на учители, заместващи титулярите при временна нетрудоспособност.

Както е видно, 56% от анкетираните директори изцяло одобряват предложената схема за финансиране, 26% я одобряват в известна степен и 4% не са съгласни. Прави впечатление значителният процент - 14%

работодатели, които нямат мнение по въпроса. Последното твърдение сочи, че при някои от директорите на училища липсва разбиране или няма отношение към поставения въпрос.

При анализа на резултатите от последния въпрос са изведени препоръки на учителите за подобряване на обучението по физическо възпитание и спорт при деца със СОП в общообразователното училище (фиг. 8).

Най-силно подкрепеното мнение - с 44%, е нуждата от

Фиг. 8. Препоръки на учителите за подобряване на обучението по физическо възпитание и спорт при деца със СОП в масовото училище

изработване на адекватен образователен модел и осигуряване на специализирана материална база. На второ място - 42%, педагозите препоръчват обособяване на подкрепяща среда в училище. На трето място се посочва наличието на допълнителен учител-специалист - 36%. Не на последно място 22% от анкетираните визират необходимостта от организирани форми за квалификация на учителите в дадената образователна област.

Към споменатите до тук препоръки спадат и идеите на 16% от изследваните лица за обособяване на отделни групи за обучение при децата с най-тежки заболявания, както и намаляване на максималната бройка ученици в клас според 4% от анкетираните, а 6% от учителите са отговорили, че нямат достатъчно познания в областта.

От анализиранияте резултати при изследването на опита на педагогическия персонал в областта на физическото възпитание и спорт при деца със специални образователни потребности в общообразователното училище става ясно, че:

- В общообразователните училища се открива дефицит в професионалната подготовка на преподавателите по физическото възпитание и спорт за обучение на деца със специални образователни потребности;
- В конкретната педагогическата дейност се забелязва необходимост от усъвършенстване на организацията на учебния процес по физическо възпитание и спорт при деца с увреждания, включени в общообразователната среда;
- Отчита се нуждата на преподавателите по физическо възпитание и спорт от специализирана подкрепа в обучителния процес при деца със специални образователни потребности;
- Разкрива се необходимост от предприемането на належащи промени за осигуряване на адаптирана материално-техническа база, учебно-методически помагала и изграждане на безопасна и подкрепяща среда;

От така направените изводи при анализа на предварителното проучване на опита на педагогическия персонал в разглежданата педагогическа сфера може да се обобщи, че общообразователното училище не разполага с достатъчно ресурси и компетенции, за да осигури целесъобразно провеждане на учебния процес по физическо възпитание и спорт при включените в общообразователната система ученици със специални образователни потребности.

Това заключение води до нуждата от изследване на възможностите за прилагане на практически приложими подходи на адаптирано обучение по физическо възпитание и спорт при ученици със специални образователни потребности в общообразователното училище.

III. 2. Анализ на резултатите за влиянието на експерименталния подход за адаптиране в процеса на обучение по физическо възпитание и спорт при децата със специални образователни потребности

Настоящият експеримент е насочен към проследяване на резултатите от прилагане на адаптирани педагогически въздействия чрез средствата на физическото възпитание и спорта върху ученици със специални образователни потребности. Използваният експериментален дизайн включва изследването на единични случаи (Single-case study).

Изследователската ситуация за всяко изследвано лице е разгледана поотделно. Основната постройка на изследователския дизайн при Single-case study за всяко едно от изследваните лица е следната (фиг. 9):

Фиг. 9. Етапи при провеждане на Single-case study

Състоянието на показателите е отчетено три пъти - в началото, без прилагане на педагогическо въздействие (I изследване/измерване), в средата - начало на прилагане на адаптирания подход (II изследване/измерване) и в края на експерименталния период за установяване на настъпилите промени (III изследване/измерване).

За ефекта на новото въздействие върху двигателните възможности на изследваните лица се съди от прираста в стойностите по четири показателя – 50 м гладко бягане, скок дължина от място, 200 м совалково бягане и хвърляне на плътна топка 1 кг. Трябва да се подчертае, че при изпълнението на тестовете за физическа дееспособност с оглед на безопасността при различните заболявания е акцентирано на успешното и оптимално правилното изпълнение и подобрението на собствените възможности, а не на преодоляването на натоварвания с висока интензивност и пределни постижения.

По отношение на личностните и познавателните характеристики е приложено оценяване на базата на следните методи:

- за определяне на изходното ниво на поведение на учениците със СОП в уроците по физическо възпитание и спорт е проведено *педагогическо наблюдение*, по предварително зададени показатели като резултатите са отразени в специално разработена регистрационна карта;

- за диагностика на развитието на децата със СОП в личностно-социален и образователен план и определяне на необходимите адаптационни стратегии в заниманията по физическо възпитание и спорт е приложен *методът на експертната оценка*. Оценяването е извършено преди адаптираното обучение, по време на обучението, както и в края на експерименталния период;

- за изследване на промените в устойчивостта и концентрацията на вниманието е приложена *проба Пиерон-Рутер*;

- за изследване на промените в общото състояние на изследваните лица, настъпили вследствие на адаптираното обучение по физическо възпитание и спорт е приложено *анкетно проучване* на мнението на родителите.

Случай 1

ИЛ1 е ученик във втори клас, със силно стеснена фиксационна памет, дефицит в речта и езика, силно затруднени пространствени представи и зрително-моторна координация, затруднена концентрация, стеснени обем и разпределение на вниманието (по данни от епикриза и психологичен статус). По отношение на възможностите за допълнителна терапия родителите са посочили занимания с психолог, когато е необходимо и с ресурсен учител два пъти седмично.

Като обобщение на промените, настъпили в цялостното развитие на ИЛ1 след прилагането на адаптирани педагогически въздействия в заниманията по физическо възпитание и спорт, може да се посочи следното:

- В края на експеримента се наблюдава значително нарастване у детето на интереса към дейността, по-активно участие в урочната дейност и по-активна степен на комуникация при общуването с педагога. Най-силно изразени обаче са настъпилите положителни промени в правилното изпълнение на движенията и спазването на правилата на играта, което свидетелства за прилагане на практика на придобитите знания и умения в дейността.

- От проследяването на развитието на ИЛ1 с основание може да се твърди, че в резултат от адаптираното обучение по физическо възпитание и спорт детето е значително по-мотивирано в конкретната дейност, притежава по-добър контрол на поведението и ниво на вниманието. Наблюдава се и по-качествена проява на бързината, издръжливостта, ловкостта и координацията на движенията.

Следователно, от настъпилите в хода на експеримента промени при ИЛ1 може да се твърди, че адаптираното обучение по физическо възпитание и спорт въздейства положително върху неговите двигателни и личностни характеристики.

Случай 2

ИЛ2 е ученик в трети клас, с миоклинична-астатична епилепсия, затруднения в пространствено-времените ориентири, стеснен обхват на вниманието, умерено нарушена концентрация и устойчивост на вниманието, умерено нарушена превключваемост и разпределяемост на вниманието (по данни от документация). Като допълнителна терапия родителите посочват занимания с психолог и ресурсен учител - когато е необходимо.

От промените, настъпили в цялостното развитие на ИЛ2, след приложеното адаптирано педагогическо въздействие в заниманията по физическо възпитание и спорт и в сравнение с периода на традиционно провежданите неадаптирани занимания може да се твърди следното:

- Наблюдава се нарастване на комуникацията с другите деца, спазване правилата на играта и повишаване на знанията и уменията,

необходими за конкретната дейност. Значителен е прирастът при комуникацията с педагога и правилното изпълнение на движенията, което е критерий и за ефективно проведено обучение.

– При ИЛ2 се наблюдава относително подобряване и на двата компонента на вниманието, макар и не в същия мащаб, както при останалите изследвани лица.

– Според проследяването на настъпилите промени при ИЛ2 може да се заключи, че в резултат от адаптираното обучение по физическо възпитание и спорт ученикът общува по-активно с връстниците си и е по-мотивиран в дейността. При това се наблюдава по-добра координация, изразено ниво на качествата сила, издръжливост и дисциплинираност, както и по-високо самочувствие.

Смятаме, че като резултат от проведения педагогически експеримент при ИЛ2 може да се отчете промяна именно в характеристиките, при които в началото на изследването е открит дефицит.

Случай 3

ИЛ3 е ученичка в трети клас, с атактична церебрална парализа, затруднена обща и фина моторика, стеснен обхват на вниманието, значително нарушени концентрация и устойчивост на вниманието, значително нарушени превключваемост и разпределяемост на вниманието (по данни от документация).

Като допълнителна терапия са посочени занимания с психолог и ресурсен учител (ежеседмично) и двигателна терапия, но само през летните ваканционни месеци.

Както става ясно, това е и единственото изследвано лице с по-тежки двигателни увреждания и съответно с по-голяма нужда от индивидуални решения и стратегии в обучението по физическо възпитание и спорт. Напомняме, че въпросното изследвано лице в началото на експеримента рядко взема участие в обучението по физическо възпитание и спорт. Това е и причината голяма част от данните от първото оценяване да са отрицателни. В редките случаи, в които все пак ИЛ3 е посещавало часовете, експертите са регистрирали комуникация с педагога и интерес към дейността, както и силна проява на положително емоционално преживяване и отлична комуникация с останалите ученици.

Отразявайки общото състояние и развитие на ИЛЗ в рамките на експеримента може да се заключи следното:

- Благодарение на приложения адаптиран подход се наблюдават значими за даденото лице промени в общуването, но най-силно те са изразени в двигателните възможности на ученичката и засиления интерес към заниманията със спорт.

- Смятаме, че е от важно значение по-високата самооценка, водеща съответно до по-добро самочувствие и вяра в собствените възможности, до по-добрата реализация на личността.

Случай 4

ИЛ4 е ученик в четвърти клас, със смесено специфично разстройство на училищните умения, затруднения в пространствено-времевите ориентири, стеснен обхват на вниманието, умерено нарушени концентрация и устойчивост на вниманието, умерено нарушени превключваемост и разпределяемост на вниманието, леко плах при първи контакт, нестабилизирана фина моторика (по данни от документация).

Като допълнителна терапия родителите са посочили занимания с ресурсен учител два пъти седмично.

При синтеза на получените резултати от експерименталното проучване на ИЛ4 могат да се направят следните изводи:

- Наблюдават се значителни промени в характеристиките, при които в началото на изследването е открит дефицит. Повишена е комуникацията с педагога и съучениците, а оттук съответно знанията и уменията в дейността, спазването на правилата на играта и правилното изпълнение на движенията, както и удовлетвореността от извършваната дейност с изразено положително емоционално преживяване.

- От важно значение е и фактът, че ученикът е станал по-дисциплиниран, по-упорит и е придобил значително по-високо самочувствие, като е подобрил издръжливостта и силата си.

Случай 5

ИЛ5 е ученик от пети клас, със смесено разстройство на училищните умения, не участва активно в колективните занимания,

трудно се концентрира, лесно се изморява и отказва да работи, леко затруднена обща и фина моторика (по данни от документацията).

Като допълнителна терапия родителите са посочили занимания с ресурсен учител два пъти седмично и с психолог един път седмично. Обобщавайки резултатите от експерименталното проучване на лицето ИЛ5, можем да твърдим следното:

- Съществени са промените в общуването с педагога и съучениците, спазването на правилата и нормите на обучението, както и усвояването на знанията и уменията в дейността.
- Наблюдава се относително подобряване в устойчивостта и концентрацията на вниманието.
- От значение е и фактът, че ученикът е станал по-мотивиран, демонстрира желание за участие в часовете и отборните игри и рядко проявява неуважение към преподавателя.

Направените дотук заключения са подкрепени и при сравнителния анализ на резултатите от педагогическото наблюдение при петте изследвани лица, където откриваме някои сходни черти (фиг. 10). Забелязва се, че при всички тях в началото на експеримента се наблюдава слаба до умерена комуникация с педагога и общуване с останалите деца от класа.

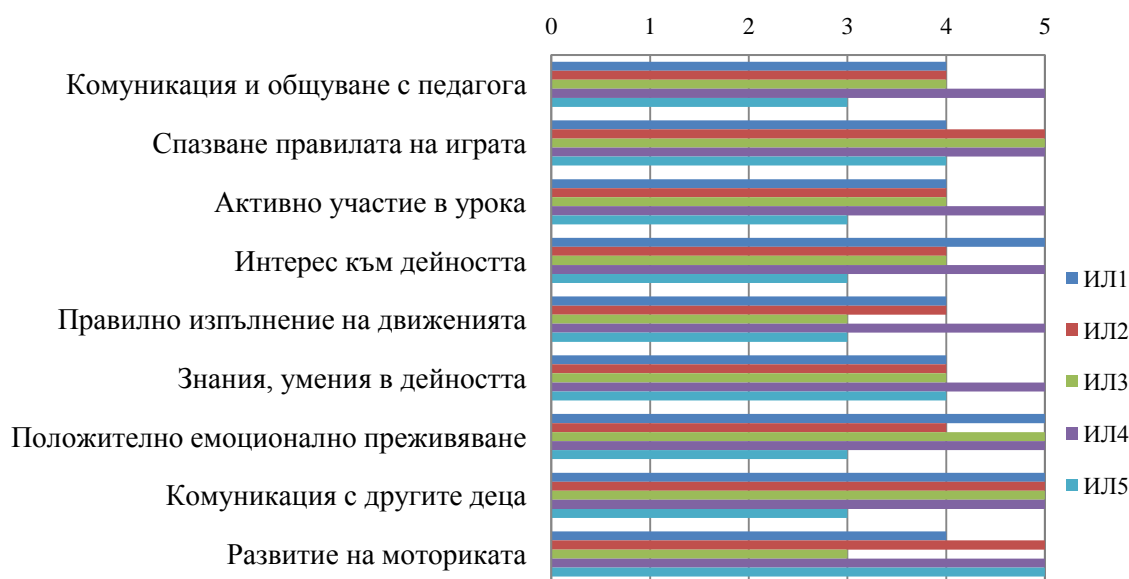
Равнището на внимание, активността и разбирането на поставените задачи също не са с висок процент на проява, с изключение на демонстрираните от ИЛ4 силен интерес и участие в часовете по физическо възпитание и спорт, което отдаваме на дългосрочното му активно участие в заниманията с двигателна дейност. Прави впечатление и умерената демонстрация на напрегнатост и отказ от участие при повечето от изследваните лица.

Фиг. 10. Сравнителен анализ от педагогическото наблюдение при 5-те ИЛ

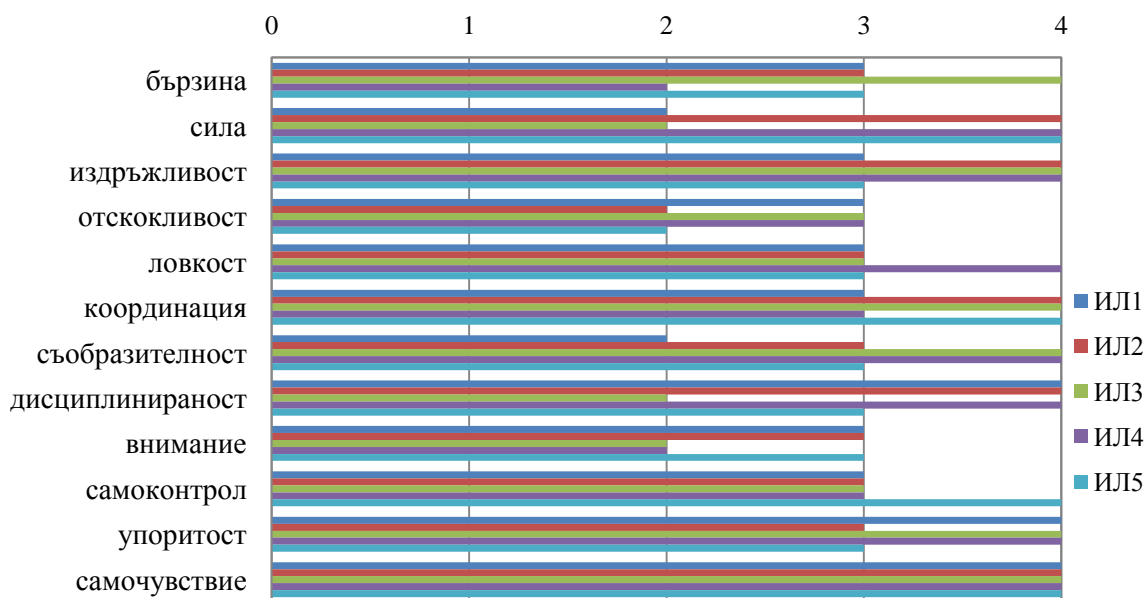
Подобни общи закономерности откриваме и в сравнителния анализ на финалните експертни оценки при изследваните деца със специални образователни потребности (фиг. 11).

Най-голям прираст в оценката се наблюдава при комуникацията с другите деца, развитието на моториката, положителното емоционално преживяване и спазването на правилата на играта. Така изброените характеристики са доказателство за промяна в общия статус на изследваните ученици в рамките на средата.

Фиг. 11. Сравнителен анализ на експертната оценка при финалното оценяване при 5-те ИЛ

Не на последно място са обобщени и резултатите от анкетата на родителите, проведена след прилагането на адаптирания подход (фиг. 12). От анализа става ясно, че според родителите при всички изследвани лица най-силно се е покачило самочувствието, силно са повлияни самоконтролът, съобразителността и проявената упоритост.

Фиг. 12. Сравнителен анализ на мнението на родителите относно влиянието на адаптирания подход

При повечето ученици най-осезаемо е изменението във физическите качества сила и издръжливост, както и координацията на движенията. По-голямата част от тях (4 деца) демонстрират и силна дисциплинираност.

При съпоставяне на началното и крайното състояние на изследваните компоненти може да се твърди, че и при петте изследвани лица се наблюдават значителни промени именно в характеристиките, при които в началото на изследването е открит дефицит.

От получените резултати при изследването на конкретните случаи – деца със СОП, обучавани чрез адаптирани стратегии по физическо възпитание и спорт в средното общообразователно училище, може да се твърди следното:

- В края на педагогическия експеримент се наблюдава напредък по отношение на общото физическо състояние и интеграцията на отделните изследвани лица в групата, макар и все още да се открива различна степен на задръжка по определени показатели

- при някои от тях. Това е показател за въздействието на спорта като цяло върху социализацията на децата със СОП.
- Допускаме, че вследствие на реорганизацията и индивидуалната адаптация на обучението по физическо възпитание и спорт се констатира прогрес в общуването, взаимодействието и разбирането между всички участници в процеса.
 - Така направените заключения ни навеждат на твърдението, че прилагането на адаптирани педагогически въздействия по физическо възпитание и спорт в условията на интегрирано обучение в средното общообразователно училище е подходящо практическо решение за хармоничното физическо развитие и адаптация на децата със специални образователни потребности към околната среда и реалния живот.

III. 3. Анализ на резултатите от изследване на отношението на учениците към адаптираното обучение по физическо възпитание и спорт

Отношението на учениците към включващото обучение и адаптираното физическо възпитание е изследвано с метода на стандартизираното интервю. Въпросите са формулирани предварително и са еднозначни, като са насочени към две групи изследвани лица-ученици без и с увреждания. Основната целева група са учениците без увреждания, като за децата с увреждания във въпросите са нанесени минимални корекции, без да се изменя смисловото съдържание.

Интересът е насочен към положителните и отрицателните оценки за включването на децата с увреждания в общообразователното училище, продължителността на адаптация към интегрираната форма на обучение и формирането на нови двигателни и социални умения като резултат от съвместното общуване и асистираниятото обучение по физическо възпитание и спорт.

Отчетено е, че при учениците от втори клас са регистрирани отговори с по-малка степен на обобщеност, за сметка на по-унифицираните твърдения на петокласниците. Въпреки този факт, отговорите са групирани около основните посочени мнения.

От анализа на проведеното интервю с учениците с и без увреждания се установява, че всички ученици отчитат много високо

ниво на удовлетвореност от участието си в адаптираните часове по физическо възпитание и спорт.

На въпроса „Според вас децата с увреждания трябва ли да учат във вашето училище или в друго, което е по-подходящо за тях?“ всички ученици със специални образователни потребности“ отговарят, че според тях те трябва да учат в училище, заедно с останалите деца: „Искам да идвам на училище“, „В 35-то ми харесва“.

При учениците без увреждания 0.87 смятат, че децата със СОП трябва да учат в училище заедно с останалите деца; 0.10 ги изпращат в специални училища, защото тук им е трудно. Останалата част от децата без увреждания заявяват, че не могат да преценят.

На въпроса „Бързо ли успяхте да свикнете с децата, които имат увреждания, или ви беше необходимо продължително време“ една част от учениците без увреждания отговарят, че са имали нужда от повече време за адаптация. 0.24 от тях дават отговори като: „Не бях срещал такова дете досега“, докато при другите 0.22 отговорите са обединени около твърдението, че приемането на децата със СОП е било затруднено от трудното общуване и различното ниво на възможности в игрите с тях. От интервюираните ученици без увреждания 0.14 заявяват, че са се приспособили сравнително бързо, защото класният им ръководител ги е запознал с проблема, докато 0.40 от децата отговарят, че не им е било необходимо много време за адаптация, защото в процеса на обучение „... бързо станахме приятели.“

Един от учениците със специални образователни потребности отговаря, че се е приспособил по-бавно, защото му е по-трудно да учи. Другите четири деца отговарят отрицателно, защото са станали приятели с останалите деца, които са им помагали.

На въпроса „Как повлия наличието на втори преподавател върху протичането на уроците по физическо възпитание и спорт?“ две от децата със специални нужди отговарят, че им допадат тези часове, защото са получили помощ и са имали партньор за игра. Три от тях са се чувствали добре, защото „госпожата ме научи как да ловя и подавам топка“ и съответно са получили възможност да играят с останалите деца и да имат повече приятели. Един от учениците със СОП дори заявява: „Бях вратар в отбора по футбол на училищното състезание“.

При децата без увреждания 0.42 харесват часовете, защото е имало преподавател, който да обърне внимание на съучениците им с увреждания. На 0.58 тези часове допадат, защото съучениците им със СОП са се научили как да играят заедно с тях на различни игри.

На въпроса „Според вас необходимо ли е да има помощник-учител във всеки час по физическо възпитание и спорт?“ един от учениците със специални образователни потребности би желал да има помощник - учител във всеки час по физическо възпитание и спорт, докато четири смятат, че той трябва да присъства в часа само когато имат нужда от помощ, като едно от децата споделя: „Малко ме е срам, когато ми помагат“.

Мнението на 0.32 от останалите ученици е, че помощник - учител трябва да има във всеки час по физическо възпитание; според 0.48 той трябва да присъства само когато децата с увреждания изпитват затруднения в обучението и 0.20 поясняват, че според тях учителят по адаптирано физическо възпитание трябва винаги да е наблизо, ако възникне нужда. Като пример може да се даде отговорът: „Добре е винаги да има още един учител, за да помага на госпожата да се справи със съученика ни с увреждане“.

На последния въпрос „Какво ново научихте от тези часове (за общуването с хора с увреждания)?“ четири от децата със специални нужди отговарят, че са научили повече игри и правилата на спортовете.

При анализа на получената от стандартизираното педагогическо интервю информация се открояват няколко основни момента. На първо място те са свързани със социалните аспекти и личните умения, придобити по време на обучението в адаптираните часове по физическо възпитание и спорт, като ясно се отличава приносът на тези занимания към чувството за общностна принадлежност и удовлетвореност от постигнатите резултати.

Силно впечатление прави и фактът, че повечето от децата без увреждания без колебание определят мястото на учениците със СОП именно в общообразователното училище. Последното е свидетелство за развитието на чувство за приемане и толерантност към хората с увреждания.

Всички участвали в интервюто ученици със специални образователни потребности считат, че са подобрили своите спортно-

технически умения в практикуваните учебни игри и спортове. Както е установено, тези твърдения се подкрепят и от анализа на данните от изследването на физическата им дееспособност и експертните оценки на специалистите в различните видове учебна среда. Твърдението на децата с увреждания, свързано със създадените приятелства, е свидетелство за преодоляването на социалните бариери в общуването. Последното е предпоставка за подобряване на цялостната социална среда в изследваните класове.

Като обобщение може да се твърди, че приложеният експериментален подход за адаптирано обучение по физическо възпитание и спорт има комплексно въздействие, което води до създаване на умения за социално включване и развиване на потенциала, както на децата с увреждания, така и на техните съученици без увреждания. Участието в занимания по адаптирано физическо възпитание и спорт е подходящо средство за понижаване на негативните последици от специфичните увреждания, както и за повишаване на физическа дееспособност, подпомагане на социалната адаптация и обществената реализация на децата със специални образователни потребности.

ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

Анализът на литературните източници по проблема, резултатите от проведените изследвания, както и направените обобщения позволяват да бъдат формулирани следните основни **изводи**:

1. В европейски и световен план съществуват множество разработени теории, схващания и концепции, резултат от съвременните тенденции в обучението на деца с увреждания. Налице е разнообразие от методи, подходи и средства за осъществяване на образователния процес на такива деца в СОУ, включително и в сферата на физическото възпитание и спорта. Все още обаче не са изяснени достатъчно добре механизмите, конкретните проявления и практическите решения на адаптираното физическо възпитание и спорт в системата на общото образование в редица европейски страни. Към настоящия момент българското образование не притежава необходимия потенциал и ресурси за провеждане на адаптирано обучение по физическо възпитание и спорт при деца с увреждания в средното общообразователно училище.

2. Успешното включване на децата със СОП в системата на образованието в страната се обвързва пряко с необходимостта от обогатяване на знанията и уменията, както и на възможностите за професионална квалификация на педагогическите кадри в разглежданата област. Директорите на училища и учителите по физическо възпитание и спорт заявяват желание за повишаване на компетенциите си и за придобиване на умения в посоченото професионално направление.

3. В резултат на осъществените адаптирани педагогически въздействия се установява напредък при децата с увреждания в общото им физическо развитие, като при тези ученици най-силно се повлияват физическите качества сила и издръжливост, както и координацията на движенията.

4. Вследствие на приложените педагогически въздействия и на индивидуалната адаптация на децата с увреждания в процеса на обучение по физическо възпитание и спорт се наблюдава развитие по отношение на социалните характеристики, намиращи конкретен израз в общуването, взаимодействието и разбирането между участниците в обучението. Проведеното проучване показва, че в сравнение с традиционните подходи прилагането на адаптирани педагогически подходи и стратегии на обучение по физическо възпитание и спорт допринася за социалното развитие на децата със специални образователни потребности, а оттам и за тяхната адаптация, социализация, образователна и личностна реализация.

5. При децата без увреждания, участвали в процеса на адаптирано обучение на деца със СОП, се формира толерантност и желание за приемане на техните връстници с увреждания. Това отношение е свързано с преодоляването на социалните бариери в общуването и създаването на по-благоприятен микроклимат в колектива.

Препоръки

Проведеното научно изследване дава основание да се препоръча следното:

1. Въвеждане на приложения подход за адаптирано физическо възпитание и спорт в Държавните образователни изисквания (ДОИ) като

ефективно средство за организиране на обучението при деца със специални образователни потребности, включени в общообразователната система.

2. Разработване на квалификационен курс по „Адаптирано физическо възпитание и спорт за деца с увреждания” към Центъра за следдипломна квалификация при НСА „Васил Левски”, с цел повишаване на компетентностите на педагогическия персонал.

3. Разработване на учебни помагала за нуждите на педагогическия персонал, подпомагащи обучението по физическо възпитание и спорт при деца със специални образователни потребности, интегрирани в масовото образование.

ОСНОВНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Представеният дисертационен труд разглежда важен аспект на теорията и практиката по физическо възпитание и спорт, а именно обучението на деца със специални образователни потребности в средното общообразователно училище. От една страна България като част от Европейския съюз има задължение да създаде необходимите условия за интеграцията на тези ученици, от друга у нас все още липсват необходимите предпоставки за реализация на тези промени.

В съответствие с насочеността на дисертационното изследване като **приносни моменти** могат да бъдат посочени следните:

- Проучени, изследвани и анализирани са разнообразните теории, схващания и концепции за спецификата на педагогическия процес при деца със СОП и в частност на обучението по физическо възпитание и спорт в европейски и национален план. Аргументирани са социалните предпоставки за развитието на адаптираната физическа активност и на адаптираното физическо възпитание.
- Установени са недостатъчни знания, умения и компетенции на педагогическите кадри (директори на училища и учители по физическо възпитание и спорт) за осъществяване на обучение по физическо възпитание и спорт с деца в неравностойно положение.

- Апробирани са подходи за адаптирано обучение по физическо възпитание и спорт на деца със специални образователни потребности в средното общообразователно училище, като е проследено влиянието на приложените подходи върху двигателното и социалното развитие на тази категория ученици.
- Доказана е необходимостта от участието на „помощник-учител” при провеждане на уроците по физическо възпитание и спорт при децата със специални образователни потребности.
- Разкрити са перспективи за бъдещи изследвания по темата и същевременно е поставен въпросът за изясняване на богатата гама от семантично разнообразие на понятийния апарат в изследваната област.

СПИСЪК НА НАУЧНИТЕ ПУБЛИКАЦИИ ВЪВ ВРЪЗКА

С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. **Тошкова-Асенова, М.** Адаптираното физическо възпитание в българската образователна система-мит или реалност, сп. Спорт и наука, извънреден брой 1, 2013.
2. **Тошкова-Асенова, М.** Диференцираният подход като фактор за стимулиране в обучението по физическо възпитание и спорт, сб. Личност. Мотивация. Спорт., том 19, С., НСА ПРЕС, 2014.
3. **Toshkova-Asenova, M.** Pedagogical staff's attitude to physical education for children with special educational needs, Sport & Science, Extra Issue, 2014.